

1998.- №4.- С. 82-87. **9.** Крейтор Н. фон. НАТО и геополитика американского жизненного пространства // Полярная звезда. – 2000. – №5. – С.11-19. **10.** Токвиль А. де. Старый порядок и революция Пер.с фр. М.Федоровой. М.: Моск.философский фонд, 1997 – 213 с. **11.** Hay J. Open Door Notes. // The American Historical Review, Vol. 75, No. 3 (Feb., 1970), pp. 796-807. **12.** Уткин А. И. Доктрины атлантизма и европейская интеграция. М.: ИНИОН, 1979. – 324 с. **13.** Kupchan Ch. The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century. N.Y. – 2002. - p. 120. **14.** McFaul M. Marriage Counseling for U.S., U.N. – “The Wall Street Journal Europe”, 15.10.2003. **15.** LaRouche’s Emergency Infrastructure Program for the U.S // EIR Special Report, 2002. – pp. 47-55. **16.** Thiriart Jean “L’Empire Eurosovietique de Vladivostok jusque Dublin”, Brussell, 1988. – 541 pp. **17.** Judt T. Two Visions. // Newsweek. – 2003. №5. - p.24. **18.** Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660 – 1783. – М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 634 с. **19.** Панарин А.С. Между атлантизмом и евразийством // Свобод. мысль. – 1993.- №11.- С. 3-15. **20.** Mackinder H. Geographical Pivot of History // Journal of World History - Volume 10, Number 1, Spring 1999, pp. 1-40. **21.** Колосов В. А. Геополитическое положение России на пороге XXI века: реалии и перспективы // Полис. – 2000. - № 3. – С. 51-53.

С. Бульбенюк

СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦАРИНІ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Політика як особлива сфера відносин людей з приводу завоювання, здійснення й утримання політичної влади є цілісною системою не лише соціальних, економічних, управлінських, але й духовних, соціокультурних та психологічних явищ. Тому не дивно, що всебічне дослідження сутності політики в цілому та її окремих складових вимагає застосування міждисциплінарного підходу, розширення і поглиблення наукових пошуків. Так, у другій половині ХХ ст. почали активно розвиватися полідисциплінарні напрямки наукових досліджень у сфері політики – політична культура, політична етика, політична психологія. Остаточне визнання у наукових колах особливого значення духовних факторів і механізмів політики відбулося в останні десятиріччя під впливом становлення постмодерністського світогляду.

Отже, сьогодні у середовищі представників політичної науки вже не виникає сумнівів в актуальності та важливості досліджень ролі свідомості, культури і психології соціальних суб’єктів у політичному житті сучасного суспільства. Особливо актуальними такі дослідження є для нашої держави, оскільки за умов трансформації національної політичної системи питання взаємовідносин політичної влади і масової свідомості значним чином впливають на перебіг цих процесів, на перспективи розвитку держави в цілому. Можна стверджувати, що політична психологія є одним з найбільш

перспективних напрямків розвитку сучасної політичної науки. Головною метою досліджень у царині політичної психології є вивчення механізмів політичного впливу на свідомість і психологію громадян, з одного боку, та розгляд соціально-психологічних мотивів і механізмів здійснення влади, що впливають на суспільство та його політичне життя, з іншого.

Метою представленої статті є розгляд основних підходів до розуміння сутності політичної психології як самостійного напрямку наукових досліджень міждисциплінарного характеру. Джерельну базу статті складають роботи вітчизняних і російських вчених О. Бойка, В. Крамника, В. Ледеяєва, С. Матвєєва, О. Панаріна, О. Шестопаля та ін.. Варто зазначити, що здебільшого дослідження з політичної психології акцентують увагу не на політологічних, а на психологічних аспектах і вимірах, що, безумовно, дещо ускладнює розвиток політичної психології як окремого напрямку сучасної політичної науки. До того ж, вітчизняними вченими розгляд психологічних особливостей політики здійснюється зазвичай у рамках більш широких досліджень різноманітної тематики, причому ці дослідження мають як теоретичний, так і прикладний характер.

Системний аналіз політики як складного, багатоаспектного явища неможливий без врахування цілого спектру психологічних аспектів. Отож, психологічний підхід є невід'ємною частиною сучасної політичної науки. Водночас варто зазначити, що політика не завжди була предметом аналізу психологів, особливо вітчизняних, тому не дивно, що психологічний аналіз політики більш широко поширений у західній науці. Саме західна політична наука характеризується міждисциплінарним підходом, тому що враховує при здійсненні політичних досліджень психологічні, етичні, антропологічні, соціальні та інші умови життя людей. Політична психологія або психологія політики покликана, на переконання західних дослідників, розглядати політичні процеси як особливі випадки більш загальних психологічних і соціологічних відносин [1, с. 4].

Політична психологія як самостійний напрямок наукових досліджень на фундаментальному рівні почала розвиватися відносно недавно – у 60-х роках минулого століття. Так, у 1968 р. в Американській асоціації політичних наук був створений дослідницький комітет з політичної психології, а у 1979 році на його основі було організовано Товариство політичних психологів, що має сьогодні статус міжнародного (ISPP), почав видаватися журнал «Political Psychology». Для сучасної політичної психології актуальною є рольова теорія політики, яка розвивається з 1960-80-рр. [5, с. 8, 37].

Психологічні аспекти політики присутні у працях, присвячених проблемам влади, демократії, масової свідомості, держави, модернізації, міжнародних відносин, політичної ідеології, політичної культури тощо. Знання соціально-психологічних механізмів і закономірностей функціонування політики є важливим джерелом об'єктивної та комплексної інформації про цей цілісний феномен. Їх застосування на практиці дозволяє здійснювати більш ефективну політику, особливо за умов суспільно-політичної модернізації.

На думку російського вченого В. Крамника, методологія політичної психології має спиратися на всебічний аналіз ідеологічних процесів і теоретичної, масової та практичної діяльності суб'єктів політики з врахуванням таких соціально-психологічних явищ, як: масові орієнтації і мотивації, спонукальні мотиви та очікування окремих індивідів і груп сучасного суспільства. При цьому має здійснюватися взаємодія політології, соціології та соціальної психології. Особливою цариною досліджень з політичної психології є вивчення та врахування стихійних когнітивно-емоційних тенденцій масової свідомості (свідомих і несвідомих, критичних і догматичних, активних і пасивних, традиційних й інноваційних, правдивих та хибних, конфронтаційних і компромісних, локальних і тотальних). Саме такий підхід, як вважає В. Крамник, є найбільш методологічно виправданим та дає можливість репрезентувати розмаїття каналів і способів функціонування соціально-психологічних механізмів політики [1, с. 145].

Відома американська дослідниця М. Херманн у 1986 р. виділила позиції, яким мають відповідати наукові розробки у царині політичної психології:

1) фокус вивчення має бути зосереджений на взаємодії політичних і психологічних феноменів;

2) об'єктом дослідження мають стати найбільш значущі політичні проблеми, до яких притягнуто увагу громадськості;

3) приділяти більше уваги політичному та соціальному контексту аналізованих психологічних явищ;

4) вивчати не тільки результат тих чи інших психологічних впливів на політику, але і намагатися зрозуміти процес формування тих або інших політичних переконань;

5) методологічний плюралізм як основа дослідницьких пошуків [7, с. 11].

Спираючись на пропозиції, сформульовані М. Херманн, можна стверджувати, що особливістю досліджень у царині політичної психології є поєднання аналізу політичних процесів і явищ з розглядом соціально-психологічних механізмів і феноменів. Необхідними складовими здійснення політико-психологічного аналізу є дослідження масових орієнтацій та мотивацій, спонукальних мотивів й очікувань індивідів та соціальних груп, когнітивно-емоційних тенденцій розвитку масової суспільної свідомості тощо. Саме системний підхід є найбільш методологічно виправданим.

«Політична психологія охоплює емоційно-вольову, емоційно-чуттєву сферу відображення, в якій знаходять своє віддзеркалення безпосередні інтереси людей, прагнення різних суб'єктів суспільно-політичного життя», - таке визначення політичної психології пропонує російська дослідниця Н. Поліваєва. На її думку, політична психологія являє собою сукупність настроїв, звичок, почуттів, мотивів поведінки і типових рис характеру, соціально-політичних орієнтацій, установок, уявлень. Політична психологія розглядається в єдиному блоці з політичною ідеологією. Отже, для того, щоб дослідити політичну психологію, потрібно розглянути політичну свідомість [4, с. 43, 44].

На основі аналізу досліджень російських вчених у царині політичної свідомості та політичної психології Н. Полізаєва формулює наступні завдання політичної психології. По-перше, політична психологія покликана пояснити предметний зміст політичної свідомості, тобто ті реальні життєві процеси, які її обумовлюють і разом з тим відображаються у свідомості. По-друге, дослідження у царині політичної психології мають осмислювати саму політичну реальність як певні уявлення й ідеї. По-третє, завданням політичної психології виступає спроба зрозуміти основну функцію політичної свідомості, на відміну від інших форм духу. По-четверте, політологічний підхід до політичних уявлень і поглядів включає з'ясування відповідності або невідповідності їм структур владних відносин, цілей і способів діяльності, що є своєрідною реалізацією цих поглядів [4, с. 45].

Російський політолог О. Соловйов також розглядає політичну психологію у контексті аналізу політичної свідомості та ідеології. Перехід до досліджень у царині політичної психології був зумовлений, як вважає О. Соловйов, перефокусуванням наукових пошуків на розгляд конкретних почуттів і психологічних механізмів особи як носія певних політичних функцій, з наголосом на їх впливі на управління поведінкою людей, груп, спільнот. Політична психологія покликана узагальнювати універсальні почуття й емоції людини, які специфічно виявляються саме у політичному житті [6, с. 353]. Роль таких почуттів й емоцій визначає подвійне значення психологічних досліджень у політичному житті. Так, з одного боку, політична психологія виступає тим духовним явищем, яке опосередковує всі різновиди політичного мислення і поведінки людини, надаючи форму всім суб'єктивним виявам її активності. У цьому дослідницькому ракурсі політична психологія виступає тим внутрішнім механізмом перетворення людських уявлень, який органічно вплетений у політичний процес, але водночас може і не відігравати жодної самостійної ролі у поведінці людини. Політична психологія, таким чином, стає своєрідним універсальним виміром всієї політики в цілому, а політичні явища можна розглядати як ті чи інші форми психологічної взаємодії людей [6, с. 353 - 354].

З іншого боку, політична психологія є генетично первинною, емоційно-оцінною реакцією політичної свідомості та специфічним духовним фактором, що має самостійний вплив на вироблення мотивів і політичну поведінку людини. Розгляд політичної психології як специфічного фактору політичного процесу дозволяє розкрити її особливі властивості. Політична психологія виступає як динамічний елемент політичної свідомості і включає такі елементи:

- соціально-психологічні почуття й емоції, що характеризують специфіку відображення особою своїх інтересів і формування мотивів політичної діяльності у групі (суспільстві);
- індивідуально-психічні елементи, які відображають особистісно-персональні риси психіки – волю, пам'ять, характер, здатність до мислення тощо;
- функціонально-фізіологічні елементи свідомості, які

характеризують психічно вроджені риси і завдатки особи, що регулюють адаптивні можливості людського організму до умов зовнішнього середовища;

- психофізичні властивості, які регулюють спадковість і темперамент, демографічні, гендерні та інші аналогічні характеристики [6, с. 354, 360].

Дослідження у царині політичної психології здійснюються у декількох напрямках. По-перше, у контексті вивчення політичної антропології як теорії людини політичної, що розкриває специфіку політичних ролей і політичної самореалізації соціально активного індивіда у порівнянні з його діяльністю в інших сферах суспільного життя. Це пояснюється тим, що саме політична діяльність не лише підпорядковується особливим законам, але й зумовлює особливий тип мотивації. По-друге, іншим напрямком дослідження специфіки політичної психології є наукові пошуки у рамках політичної епістемології, що розглядає співвідношення раціонального та ірраціонального у політиці. По-третє, політична культурологія, досліджуючи соціокультурні зміни політики, акцентує увагу на її суб'єктивних аспектах, у тому числі – і на політичній психології [3, с. 7, 8].

Авторитетний російський політолог О. Панарін переконаний, що розвиток сучасної політичної науки спирається на тенденцію до диференціації внаслідок якої починають складатися дві політологічні субкультури – державницька та громадянська. Дослідження у царині політичної психології мають здійснюватися у рамках громадянської політологічної субкультури, яка орієнтована на вивчення людського виміру політики. До того ж, на думку російського вченого, розвиток постмодерністських процесів у сучасній науці спричиняє переорієнтацію дослідницької уваги від вивчення макросвіту до всебічного розгляду мікросвіту. Тому і політична наука фокусує дослідницькі пошуки на мікроаналізі, який більш адекватно відображає динаміку повсякденності [3, с. 11, 12]. Таким чином, політична психологія як міждисциплінарний напрямок сучасної науки, враховуючи зазначені тенденції, особливу дослідницьку увагу спрямовує на вивчення окремих соціопсихологічних аспектів функціонування політики на мезорівні і мікрорівні.

Політична психологія розглядає політику як специфічну сферу взаємодії окремих індивідів та соціальних груп. Як підкреслює російська дослідниця Г. Пушкарьова, хоча кожна взаємодія по-своєму унікальна, проте в основі будь-якої взаємодії спостерігаються певні спільні процеси, які мають бути ретельно досліджені. Спираючись на це твердження, дослідниця пропонує модель політичної взаємодії, яка ґрунтується на деяких припущеннях. По-перше, люди, які вступають у політичну взаємодію, повинні мати відповідну мотивацію, що виявляється у вигляді або усвідомлених мотивів політичних дій, або як неусвідомлені внутрішні імпульси. Тільки наявність мотивації робить особу потенційно готовою до взаємодії. По-друге, взаємодія – це обмін інформацією, тобто комунікаційний процес, отже у процесі політичної взаємодії відбувається передача політичної інформації. По-третє, суб'єкти

політичної взаємодії прагнуть до структурування своїх відносин, що вимагає їх більшої визначеності, передбачуваності [9, с. 89]. Отож, модель політичної взаємодії включає процеси мотивації, комунікації, структуризації, які і мають стати об'єктом досліджень з політичної психології.

Політична психологія має вивчати процеси мотивації тому, що вони являють собою внутрішньоособистісні, психічні процеси, які спонукають індивідів включатися у політичну взаємодію. Залучення особи до політики може відбуватися через соціопсихологічні механізми, що враховують різні потреби людини: самореалізації або визнання, спілкування, самозбереження, свободи тощо. «Потреби особистості мотивують її політичну діяльність, їх задоволення або незадоволення багато в чому впливає на ступінь залучення людини до політики», - вважає російська дослідниця О. Шестопаля [10, с. 141]. Таким чином, процеси мотивації є базовими у психологічній структурі політичної взаємодії.

Процеси комунікації, окрім того, що являють собою обмін інформацією, сигналізують про наміри, симпатії й антипатії, розуміння або нерозуміння своїх дій суб'єктами політичної взаємодії. Процеси структуризації, у свою чергу, передбачають створення відносно сталих, таких, що піддаються прогнозуванню, відносин взаємодії. Процеси структуризації виявляються в тому, що учасники взаємодії спираються на певні правила, виконуючи визначені соціальні ролі [9, с. 90, 91].

Одним з найважливіших різновидів політичної взаємодії, що виступає предметом досліджень у царині політичної психології, є процес формування, прийняття і реалізації політико-управлінських рішень. Цей процес являє собою концентрований вираз, сутність політики, адже політика розуміється у сучасній політичній науці як вирішення суспільно значимих проблем за допомогою механізмів державної влади й управління. У сфері прийняття та реалізації політичних рішень політична взаємодія може формуватися або на принципах конфлікту й опозиції, або на принципах злагоди та консенсусу. Більшість дослідників погоджуються з тим, що у політичній царині є такі зони і сфери, де можливе досягнення консенсусу при прийнятті політичних рішень, проте політика в цілому – це, передусім, сфера конфлікту й опозиції [2, с. 332, 334]. Тому одним з завдань політичної психології є дослідження тих психологічних механізмів політики, які сприяють досягненню суспільної злагоди, подоланню конфліктних та опозиційних відносин у процесі прийняття і реалізації політичних рішень.

Політика як специфічний різновид соціальної взаємодії передбачає формування такого особливого напрямку психологічного впливу одних суб'єктів політики на інших як маніпулювання. Політичне маніпулювання – це комплекс психологічних дій, спрямованих на приховане коригування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності у потрібному маніпуляторові напрямку у боротьбі за політичну владу [8, с. 295]. Маніпулювання як своєрідна політична технологія спирається на наукові розробки міждисциплінарного характеру – на дослідження як фахівців у царині політології, так і на рекомендації професійних психологів.

Саме тому розгляд сутності, принципів, об'єктів, механізмів, методів та прийомів, а також форм захисту від політичного маніпулювання сьогодні є одним з найбільш затребуваних напрямків розвитку політичної психології.

Процес політичного маніпулювання базується на здійсненні впливу на такі механізми психічного відображення і регулювання, як: відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, увага, емоції та почуття, уява, воля, темперамент і характер. Український дослідник О. Бойко виділяє такі послідовні фази процесу маніпулювання:

- 1) пробудження інтересу в потенційного об'єкта маніпулювання до дій (слів) маніпулятора;
- 2) входження маніпулятора в довіру;
- 3) зацікавлення інтригою (можливість виграти, дізнатися, отримати);
- 4) відволікаючий маневр (переведення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь);
- 5) підміна або приховування слів, предметів, дій;
- 6) констатація сфабрикованого матеріалу;
- 7) приховане або відкрите спонукання об'єкта маніпулювання до необхідних маніпулятору дій, слів, вчинків [8, с. 302-313, 295].

Таким чином, політичне маніпулювання являє собою складне соціально-психологічне явище, яке, маючи на меті реалізацію політично значимих цілей і завдань, спирається на знання психологічних механізмів і факторів поведінки окремих індивідів та соціальних груп. Політичне маніпулювання є особливим різновидом політичної взаємодії, що пов'язана зі здійсненням спрямованого комунікативного впливу. Одним з нагальних завдань політичної психології виступає знаходження та впровадження механізмів захисту громадян від маніпулятивних впливів.

Отже, всебічне дослідження політичного життя є неможливим без врахування психологічних аспектів політики. Розуміння психологічних процесів, їх динаміки й еволюції, суперечностей і конфліктів являє собою необхідне джерело знань про розвиток політики в цілому та окремих її явищ, інститутів, суб'єктів. Головним завданням політичної психології є формування цілісного уявлення про політику як сферу тісної взаємодії раціонального й ірраціонального. Як вже зазначалося вище, у вітчизняній політичній науці дослідження у царині політичної психології здійснювалися переважно не як самостійні наукові пошуки, а в рамках аналізу більш широкої проблематики. Тому подальші напрацювання у царині політичної психології мають спиратися як на дослідження психологічних аспектів функціонування політики в цілому, так і на вивчення окремих сфер вияву політико-психологічних зв'язків (наприклад, психології влади, психології мас, психології політичної діяльності тощо). Одним з найбільш перспективних напрямків досліджень у царині політичної психології, на наш погляд, є вивчення психології влади, адже влада являє собою ядро політики, і без знання про соціально-психологічні механізми функціонування політичної влади неможна здійснити комплексний та системний аналіз політичного життя тієї чи іншої країни.

1. Крамник В.В. Социально-психологический механизм политической власти. – Л.: Издательство ЛФЭИ, 1991. –159 с.; 2. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ. – М.: РОССПЭН, 2001. – 384 с.; 3. Панарин А.С. Философия политики. – М.: Новая школа, 1996. – 424 с.; 4. Поливаева Н.П. Политическая культура и политическое сознание: Учебное пособие по политологии. –Воронеж: ВГУ, 1999. – 60 с.; 5. Политическая психология: Учебное пособие для вузов / Под общей ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 858 с.; 6. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов / А.И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 559 с.; 7. Політична психологія. Навчальний посібник / За ред. С.О. Матвєєва. – К.: ЦУЛ, 2003. – 216 с.; 8. Прикладна політологія: Навчальний посібник / За ред. В.П. Горбатенка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 472 с.; 9. Пушкарева Г.В. Политический менеджмент: Учебное пособие. – М.: Дело, 2002. – 400 с.; 10. Шестопад Е.Б. Личность и политика: критический очерк современных западных концепций политической социализации. – М.: Мысль, 1988. – 203 с.